

Mariusz Korejwo
Archiwum Państwowe w Olsztynie

„GRANICA PRZYJAŹNI”. OLSZTYN–KALININGRAD 1956–1989

Słowa kluczowe: Olsztyn, Kaliningrad, współpraca, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, Komunistyczna Partia Związku Sowieckiego

Key words: Olsztyn, Kaliningrad, cooperation, Polish United Workers' Party, Communist Party of the Soviet Union

Pomimo że w sensie formalnym likwidacja Prus Wschodnich jako bytu prawno-ustrojowego nastąpiła w dniu 25 lutego 1947 r.¹, ich los przesądzony został dwa lata wcześniej. Mająca miejsce w okresie zimy/wiosny 1945 r. zwycięska ofensywa wojsk sowieckich stworzyła warunki dla realizacji postulatów usunięcia *sztucznie wyhodowanej enklawy w obcym terytorium etnicznym*², jak nazywano Prusy Wschodnie. Polityczne koncepcje realizowane przez Józefa Stalina sprawiły jednak, że w miejsce dawnych Prus Wschodnich powołano równie nienaturalny, bo niemający uzasadnienia ani historycznego, ani geograficznego czy etnograficznego podział na polską i rosyjską część. Podział był tym bardziej dotkliwy, że przeprowadzona w latach 1945–1946 delimitacja szczerze odgrodziła od siebie ziemie pozostające od stuleci w ramach tego samego organizmu państwowego, gospodarczego, kulturowego³. Bardzo trudno jest natrafić na ślady innych niż ściśle sformalizowane kontaktów pomiędzy mieszkańcami rosyjskiej enklawy i ziemi warmińsko-mazurskiej z okresu pomiędzy zakończeniem II wojny światowej a latem 1956 r.

Oficjalna współpraca pomiędzy województwem olsztyńskim a obwodem kaliningradzkim miała swój początek w lipcu 1956 r., kiedy do Kaliningradu wyjechała z dwudniową wizytą oficjalna delegacja z Olsztyna. Dokonano

¹ A. Klafkowski, *Podstawy prawne granicy Odra – Nysa Łużycka*, w: *Polskie Ziemie Zachodnie*, Poznań 1959 r., s. 74.

² [A. Albert], *Najnowsza historia Polski 1918–1980*, Londyn 1991 r., s. 386–387.

³ O kształtowaniu granicy polsko-sowieckiej patrz: Z. Kudrzycki, *Granica polsko-radziecka przylegająca do Morza Bałtyckiego*, Toruń 2013.

wówczas pierwszych, wstępnych ustaleń w zakresie wzajemnych kontaktów⁴. We wrześniu tego samego roku miała miejsce – również pierwsza – rewizyta przedstawicieli kaliningradzkiego Komitetu Obwodowego Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego (dalej: KO KPZR Kaliningrad). Stojący na jej czele tow. Czernyszew (I sekretarz KO) zainaugurował wówczas w Olsztynie „miesiąc pogłębiania przyjaźni polsko-radzieckiej”. Powiedział wtedy m.in.: *istnieje konieczność nawiązania bliższych kontaktów partyjnych i kulturalnych, sportowych i gospodarczych między sąsiadującymi regionami. Serdecznie zapraszamy działaczy społecznych, kulturalnych, sportowych i gospodarczych z województwa olsztyńskiego do coraz częstszych odwiedzin Kaliningradu*⁵.

Współpraca pomiędzy obu regionami odbywała się w całym opisywanym tu trzydziestoleciu, pod egidą partii rządzących: Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej oraz Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego. Komitet Wojewódzki PZPR w Olsztynie (dalej: KW PZPR Olsztyn) koordynował, nadzorował i kontrolował wszelkie formy wymiany międzynarodowej, nie tylko partyjnej, ale i tej obejmującej *organizacje społeczno-polityczne (związki zawodowe, organizacje młodzieżowe, TPPR, TWP, TKKS, ZBoWiD, LOK i inne), środki masowego przekazu, biura turystyczne („Mazur – Tourist”, „Juventur”, „Harctur”)*⁶.

Wymiana międzynarodowa odbywała się zawsze w ramach uzgodnień poczynionych na szczeblu centralnym⁷, a realizowano ją w oparciu o plany roczne lub dwuletnie, które uzgadniały ze sobą KO KPZR Kaliningrad i KW PZPR Olsztyn. Plany te powstawały jako projekty w wydziałach propagandy obu partii, uzupełniane były o wnioski i propozycje napływające z różnych terenowych instytucji, a ostatecznego kształtu nabierały podczas dość częstych spotkań roboczych odbywających się na granicy państw⁸. Współpraca

⁴ Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej: APO), 1141/2195, Notatka o wymianie przygranicznej woj. olsztyńskiego z obwodem kaliningradzkim, Olsztyn 4 października 1961 r., s. 21–38. C. Browiński jako datę *inauguracji stałych więzi obwodu kaliningradzkiego i woj. olsztyńskiego* podaje 28-29 września 1957 r., patrz: C. Browiński, *Olsztyn 1945–1970*, Olsztyn 1974, s. 313.

⁵ APO, 1141/1922, [30-lecie współpracy Olsztyn – Kaliningrad, 1986 r.], Olsztyn 1986 r., s. 173–202.

⁶ Ibidem, Wnioski Sekretariatu KW PZPR Olsztyn z dnia 2 lutego 1988 r. ws. współpracy woj. olsztyńskiego z obwodem kaliningradzkim w latach 1988–1989, s. 280–281; TPPR – Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej, TWP – Towarzystwo Wiedzy Powszechnej, TKKS – Towarzystwo Krzewienia Kultury Świeckiej, ZBoWiD – Związek Bojowników o Wolność i Demokrację, LOK – Liga Obrony Kraju.

⁷ Wymiany międzynarodowe realizowane na szczeblu regionalnym odbywały się w ramach planów układanych w KC PZPR, patrz np.: APO, 1141/2196, Pismo Wydziału Ogólnego KC PZPR do I sekretarza KW PZPR w Olsztynie, Warszawa 5 czerwca 1962 r.; APO, 1141/2206, Pismo Wydziału Ogólnego KC PZPR do sekretarza propagandy KW PZPR w Olsztynie, Warszawa 22 maja 1974 r., s. 47–59; APO, 1141/1922, Zasady wyjazdowe – wyjazdy za granicę grup roboczych i lektorów KW. Przyjmowanie przedstawicieli bratnich partii przez KW, Wydział: Zagraniczny, Organizacyjny i Ogólny KC PZPR, Warszawa sierpień 1982 r., s. 251–253.

⁸ Patrz np.: APO, 1141/2207, Notatka ze spotkania granicznego [w dniu] 30 grudnia 1974 r., Olsztyn 6 stycznia 1975 r., s. 11–12.

oparta była o ściśle przestrzeganą zasadę parytetu: dbano o to, aby zarówno liczba wymienianych delegacji, grup roboczych, wycieczek itp., jak i liczba osób przekraczających granicę sumowały się wzajemnie. Pojawiające się niekiedy dysproporcje w tym zakresie miały charakter marginalny.

Rdzeniem współpracy była wymiana delegacji przedstawicielskich, chociaż jej formy zmieniały się z upływem czasu: wzbogacały jakościowo i ilościowo, rozszerzały, obejmując coraz to nowe sfery działalności obu państw. Istotne jest tu jedno zastrzeżenie: ww. ciągłość uległa zerwaniu w wyniku rozległego kryzysu politycznego i ekonomicznego, zapoczątkowanego w „solidarnościowych” latach 1980/81. Jak raportował wówczas do KC PZPR Adam Weselak (sekretarz KW PZPR Olsztyn)⁹: *do IX 1980 r. realizacja planu współpracy [z Kaliningradem] przebiegała normalnie. Jednak z powodu wydarzeń, jakie miały miejsce na terenie kraju, ogólnej atmosfery politycznej i trudności gospodarczych jej kontynuacja w pełnym wymiarze okazała się niemożliwa. Zerwane wówczas więzy odtworzono dopiero w latach 1986–1987, chociaż zaznaczyć należy, że wzajemne kontakty nigdy nie wygasły zupełnie.*

W ramach istniejącej współpracy wyróżnić można kilka podstawowych jej poziomów. Przede wszystkim – i był to niezmienny składnik ruchu transgranicznego w całym opisywanym okresie – istniała platforma wymiany delegacji oficjalnych („partyjno-państwowych”), dokonywana w związku z różnymi podniosłymi uroczystościami, takimi jak święta państwowe, obchody rocznicowe, itp. Kolejne pole współdziałania stanowiła wymiana ściśle partyjna, obejmująca pracowników aparatu obydwu formacji politycznych. Szybko kontakty te zeszyły z pułapu władz regionalnych na szczebel powiatowy (lokalny), a w wielu wypadkach – jeszcze niżej, do poszczególnych instytucji, zakładów pracy, urzędów; w ramach tego ruchu współpracę bezpośrednią nawiązywały m.in. powiatowe instancje PZPR i ich radzieckie odpowiedniki. Dążąc do profesjonalizacji i konkretyzacji owoców współpracy, rozwinięto też wymianę „po linii” resortowej, branżowej, instytucjonalnej czy wreszcie – poszczególnych grup zawodowych. W jej ramach warto wyodrębnić zagadnienie współpracy środków masowego przekazu, czyli w realiach olsztyńskich: Rozgłośni Radiowej i dziennika partyjnego („Głos Olsztyński”, następnie „Gazeta Olsztyńska”)¹⁰. Specjalnie potraktować też należy cały ruch wymiany związany z młodzieżą i dziećmi, kontaktami sportowymi oraz sferą kultury. Uzupełnieniem olsztyńsko-kaliningradzkich porozumień była współpraca gospodarcza, wyrażająca się m.in. w barterowej wymianie towarów.

Wymiana delegacji „oficjalnych” miała postać krótkich, kurtuazyjnych wizyt przedstawicieli władz polskich w Kaliningradzie oraz przedstawicieli władz sowieckich w Olsztynie. Do typowych okazji należały obchody Święta Pracy, rocznic Rewolucji Październikowej, Święta Odrodzenia Polski, zwycięstwa nad III Rzeszą, Dni Leninowskich czy kolejnych jubileuszy Armii Ra-

⁹ APO, 1141/1922, Telex nr 302/81, Olsztyn 6 listopada 1981 r., s. 1–4.

¹⁰ Olsztyn, inaczej niż Kaliningrad, nie dysponował własnym ośrodkiem telewizyjnym.

dzieckiej. W 1961 r. strona polska przewidywała w tym zakresie przyjęcie pięciu delegacji z Kaliningradu¹¹, w 1975 r. tylko jednej¹², a w latach 1986–1987 po siedem w każdym roku¹³. Kanon okazji nie był w żaden sposób zamknięty – Rosjanie obecni np. byli na Polach Grunwaldzkich podczas świętowania 550-lecia bitwy, na obchodach Kopernikańskich¹⁴ i przy uroczystości oddania nowej siedziby olsztyńskiej rozgłośni¹⁵. Nie zawsze możliwe było utrzymanie ścisłego parytetu wymiany w takich sytuacjach – w Polsce np. nie istniał odpowiednik Święta Młodzieży Radzieckiej, na które jeździły delegacje olsztyńskich organizacji młodzieżowych¹⁶.

Przebieg i charakter wizyt oficjalnych zobrazować może przykład obchodów 15-lecia „wyzwolenia” Olsztyna (1960 r.)¹⁷. Sześciuosobowa delegacja z Kaliningradu przebywała wówczas w Polsce nieco tylko ponad dobę. W jej składzie, poza przedstawicielami władz stolicy obwodu (m.in. przewodniczący Miejskiej Rady Delegatów Ludu Pracującego¹⁸, zastępca kierownika Wydziału Propagandy Komitetu Miejskiego KPZR), znaleźli się pracownicy Fabryki Wagonów w Kaliningradzie (inżynier), tamtejszych Zakładów Dziewiarskich („robotnica”) oraz *tow. [ptk] Druzinin – Bohater Związku Radzieckiego, uczestnik walk o wyzwolenie Warmii i Mazur*. W pierwszym dniu pobytu członkowie delegacji złożyli wieniec na cmentarzu żołnierzy sowieckich przy ówczesnej ul. Leona Kozłowskiego, następnie zaś uczestniczyli w wieczornym capstrzyku, który tradycyjnie miał miejsce na placu pod pylonami Pomnika Wdzięczności dla Armii Radzieckiej. Tu przemówienie wygłosił ww. weteran II wojny światowej. Kolejnym – ostatnim już oficjalnym punktem wizyty – była uroczysta akademie w teatrze im. S. Jaracza, gdzie z kolei głos zabrał przewodniczący kaliningradzkiej Miejskiej Rady Delegatów Ludu Pracującego (*tow. Korowkin*).

Duch epoki sprawiał, że do ww. kategorii celebr państwowych należały takie uroczystości, jak np. obchody Międzynarodowego Dnia Kobiet, któremu

¹¹ Chodziło wówczas o uroczystości jubileuszu Armii Radzieckiej, obchody Dnia Pracy (1 maja), Święta Odrodzenia Polski (22 lipca), rocznicy Rewolucji Październikowej i Dni Lenińskich, patrz: APO, 1141/2195, Plan kontaktów obwodu kaliningradzkiego z woj. olsztyńskim na 1961 r., Olsztyn 27 grudnia 1960 r., s. 9–19.

¹² APO, 1141/2206, Plan współpracy i wymiany doświadczeń między woj. olsztyńskim a obwodem kaliningradzkim na 1974 i 1975 r., s. 1–7.

¹³ W tym wypadku chodziło o obchody 1. Maja, Międzynarodowego Dnia Kobiet, Międzynarodowego Dnia Dziecka, Międzynarodowego Roku Pokoju, Święta Odrodzenia Polski, rocznicy podpisania „Układu o przyjaźni, współpracy i pomocy wzajemnej”, patrz: APO, 1141/3348, Plan współpracy przygranicznej woj. olsztyńskiego z obwodem kaliningradzkim na 1986–1987 r., Olsztyn kwiecień 1986 r., s. 123–137.

¹⁴ APO, 1141/2170, Program Złotu Młodzieży Warmii i Mazur we Fromborku, s. 198–199.

¹⁵ R.Langowski, *Pięćdziesięciolecie, czyli podróż nieco sentymentalna*, Olsztyn 2002, s. 27.

¹⁶ APO, 1141/2193, Propozycje do planu kontaktów kulturalnych obwodu kaliningradzkiego z woj. olsztyńskim na 1959 r., Kaliningrad, s. 1–2.

¹⁷ APO, 1141/2194, [Notatka Wydziału Propagandy KW PZPR w Olsztynie ze stycznia 1960 r.], s. 171.

¹⁸ Rady delegatów ludu pracującego w ZSRS stanowiły odpowiednik polskich rad narodowych.

w Związku Sowieckim nadano bardzo wysoką rangę. Rokroczne delegacje kobiet polskich, goszczące z tej okazji w obwodzie, podejmowane były w sposób niezwykle uroczysty. Np. w 1959 r. Polki uczestniczące w Centralnej Akademii Obchodów zaproszone zostały do prezydium, obsypane kwiatami przez pionierów, uhonorowane owocą na stojąco oraz odrębnym toastem, ponadto opisane w miejscowej gazecie oraz zaproszone do udziału w programie telewizji lokalnej¹⁹. Członkine delegacji – działaczki Ligi Kobiet – mogły wówczas zwiedzić m.in. Kombinat Rybny w Kaliningradzie, miasto Swietłogorsk oraz kilka pomników bohaterów Związku Sowieckiego; pozwolono im też zrobić zakupy.

Niekiedy wizyty oficjalne nie były związane z jakąś określoną datą w kalendarzu: tak było we wrześniu 1987 r., kiedy na zaproszenie KO KPZR przebywała w obwodzie kaliningradzkim delegacja polska. W jej skład wchodzili przedstawiciele najwyższych władz regionalnych: I sekretarz KW PZPR Tadeusz Jelski oraz wojewoda olsztyński Sergiusz Rubczewski²⁰. Wizyta miała mieć charakter roboczy, stąd pokazano gościom kilka zakładów pracy (w tym kołchozy: „Za rodzinu”, „Primorski”, „Wasilewski”), zapoznano z infrastrukturą społeczną, działalnością placówek kultury oraz *systemem patriotyczno-obronnego wychowania młodzieży*. Delegację podjęło dowództwo Floty Bałtyckiej i Komenda Garnizonu Bałtyjsk – *Na pokładzie jednostki wojennej [...] delegacja zwiedziła port wojenny w Bałtyjsku i flagowy okręt wojenny Floty Bałtyckiej „Groźnyj”*. Następnie sekretarz Jelski udzielił wywiadu lokalnej telewizji oraz radiowego korespondentowi programowi I Radia Moskwa i korespondentowi prasowemu agencji TASS²¹. Odbyła się też konferencja prasowa z dziennikarzami lokalnej prasy, radia i TV. Podczas pobytu w obwodzie wojewoda Rubczewski wygłosił przemówienie na spotkaniu z grupą stuosobowego *aktywu społeczno-politycznego Zakładów Elektroniczny „Kwarc”*. Natomiast oficjalne wystąpienie I sekretarza KW skierowane było do *czołowego (ok. 170 osób) aktywu KO KPZR w Kaliningradzie*. Deklarowanym efektem wizyty było dokonanie *wzajemnie pozytywnej oceny [dotychczasowej] współpracy*, a także poczynienie kilku ustaleń na przyszłość. Pośród tych ostatnich, uwagę zwracają projekty *wymiany usług w uprawie zbóż i rzepaku*, wymiany płyt prefabrykowanych (ze strony polskiej) w zamian za kaloryfery (ze strony sowieckiej), rozbudowy przejścia granicznego w Bezledach oraz utworzenia spółki *w dziedzinie przemysłu elektronicznego*.

¹⁹ APO, 1141/2193, Sprawozdanie z pobytu delegacji kobiet polskich w Kaliningradzie w dniu 8 marca 1959 r., Olsztyn marzec 1959 r., s. 40–47. W roku następnym scenariusz ten został powtórzony dość dokładnie, patrz: APO, 1141/2194, Notatka z wyjazdu delegacji olsztyńskiej do Kaliningradu na uroczystości 8 marca [1960 r.], s. 91; dziennik „Kaliningradzka Prawda” nr 3321 z 8 marca 1960 r.

²⁰ APO, 1141/1922, Informacja o pobycie delegacji polskiej w obwodzie kaliningradzkim w dniach 7–10 września 1987 r., s. 246–249.

²¹ TASS – Telegraficzna Agencja Związku Sowieckiego, odpowiednik Polskiej Agencji Prasowej.

Projektując pogłębienie współpracy, które definiowano jako ukonkretnienie zarówno celów, jak i jej efektów, dążono do sytuacji, w której bezpośrednie kontakty nawiążą ze sobą przedstawiciele poszczególnych grup zawodowych, resortowych, branżowych czy wreszcie zakładów pracy i instytucji. Chodziło o ograniczenie „galowych”, jak je wówczas nazywano, imprez na rzecz wymiany grup roboczych, które podejmowałyby realne tematy i materializowały owoce współdziałania. Już w 1962 r. tak zarysowany profil wymiany uznano za osiągnięty²². I tak np. w 1963 r. polscy specjaliści zapoznali się m.in. z nowoczesnymi metodami eksploatacji żwirowni stosowanymi po sowieckiej stronie, technologią budowania w bardzo niskich temperaturach oraz osiągnięciami z zakresu cieplnej obróbki metali²³. Stałym tematem były regulacje cieków wodnych w obszarze przygranicznym oraz kwestie zaopatrzenia województwa olsztyńskiego w prąd z „Kaliningradzkiego Systemu Energetycznego”.

Począwszy od lat 60. wymieniano rocznie 7 do 12 grup roboczych, liczących w sumie 40 do 60 osób. Z czasem utrwaliły się też systematyczne kontakty pomiędzy poszczególnymi zakładami pracy; w 1974 r. do *tradycyjnych* zaliczono kontakty, łączące Zakłady Rybne w Giżycku z przedsiębiorstwami przetwórstwa rybnego w Swietłym, fromborską Spółdzielnię Rybacką im. Kopernika ze spółdzielnią „Za Rodinu” w Swietłym, ZNTK Ostróda i IWCS²⁴ z zakładami budowy i naprawy środków transportu w Kaliningradzie, Żeglugę Mazurską z Żeglugą Śródlądową w Kaliningradzie oraz fabryki mebli w Olsztynie i Kaliningradzie. W połowie lat 80. wykazywano 58 organizacji, instytucji i przedsiębiorstw współpracujących z odpowiednikami po sowieckiej stronie granicy (w tym 19 zakładów produkcyjnych)²⁵. W gruncie rzeczy wymiana miała zasięg o wiele szerszy – dla przykładu można podać, że tylko w 1974 r. uczestniczyli w niej pracownicy handlu i usług, komunikacji i transportu, pracownicy naukowcy wyższych uczelni, zaś w roku następnym m.in.: przedstawiciele instytucji kulturalno-oświatowych, melioranci i radni rad narodowych²⁶.

Chcąc przybliżyć charakter i kształt owych kontaktów, warto opisać kilka jego przejawów. W 1973 r. do Kaliningradu udała się delegacja pracowników organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości w bardzo kompetentnym składzie. W kilkuosobowej grupie obecni byli bowiem m.in. komendant wojewódzki MO w Olsztynie Mieczysław Bełcik, jego zastępca ds. SB Kazimierz

²² APO, 1141/2196, Informacja o wymianie delegacji między woj. olsztyńskim a obwodem kaliningradzkim w I półroczu 1962 r., s. 49–56.

²³ APO, 1141/2197, Informacja o wymianie delegacji między woj. olsztyńskim i obwodem kaliningradzkim za 1963 r., Olsztyn 5 października 1963 r., s. 187–192.

²⁴ ZNTK – Zakłady Naprawy Taboru Kolejowego w Ostródzie; IWCS – Iławska Wytwórnia Części Samochodowych.

²⁵ APO, 1141/1922, Dane statystyczne obrazujące realizację uzgodnionych z partnerem [sowieckim] porozumień w latach 1986–1987, s. 297–314.

²⁶ APO, 1141/2207, Sprawozdanie KW PZPR Olsztyn z międzypartyjnej współpracy w latach 1974–1975, Olsztyn, wrzesień 1975 r., s. 24–38.

Dudek, a także prokurator wojewódzki Jan Poznysz i prezes Sądu Wojewódzkiego Ireneusz Olszta²⁷. Podczas krótkiego pobytu goście z Polski przemierzali dość typowy dla tego typu wizyt szlak: zwiedzili szereg muzeów i zakładów pracy, złożyli wieniec pod pomnikiem bohaterów Wielkiej Wojny Ojczyźnianej, obejrzelikaliningradzki port. Typowe były również spotkania z „aktywem” (w tym wypadku: sądów, prokuratury i milicji) oraz udział w uroczystej akademii (promocja absolwentów Średniej Szkoły Milicyjnej w Kaliningradzie). W programie wizyty znalazło się również spotkanie z sekretarzem KO KPZR, tow. Aleksinem, podczas którego *wymieniono poglądy i zasady walki z przestępczością i pasożytnictwem oraz omówiono problem przestępczości wśród nieletnich*. Sekretarz Aleksin wygłosił krótką prelekcję o wybitnej roli *profilaktycznego oddziaływania przez sądownictwo społeczne w zakładach i kombinatach*, natomiast towarzyszący mu przewodniczący Obwodowej Rady Delegatów Ludu Pracującego, tow. Witkowski, poinformował delegację polską o *dorobku ludzi pracy obwodu kaliningradzkiego oraz przedstawił i zapoznał z planami perspektywicznymi na odcinku rozwoju przemysłu i rolnictwa*. Polacy byli pod silnym wrażeniem otaczającej ich zewsząd *serdeczności i życzliwości*, z zainteresowaniem oglądali świetnie zorganizowane izby pamięci, w których *nawiązuje się do tradycji, eksponuje pracowników wyróżniających się w pracy służbowej i społecznej*; jeszcze długo po wyjeździe podkreślali jakość pracy partyjnej gospodarzy oraz poziom współdziałania milicji z załogami zakładów pracy.

W grudniu 1961 r. olsztyńskie Kuratorium Oświaty i Wychowania (dalej: KOiW) podejmowało trzyosobową delegację nauczycieli radzieckich²⁸. Podczas wizyty zorganizowano dla gości spotkania z pedagogami z Bartoszyca, Lidzbarka Warmińskiego, Ostródy i Olsztyna. Waleria Mogilnikowa (wykładowca w Szkole Pedagogicznej w Czerniachowsku) mówiła wówczas o problemach związanych z kształtowaniem kolektywu, a jej koleżanka Nina Zawalejewa (dyrektor szkoły 11-letniej w Kaliningradzie) wygłosiła referat *na temat politechnizacji*. Omówiono ponadto zagadnienie rozwoju szkolnictwa sowieckiego po XX zjeździe KPZR. Dyskusje, które wywiązały się po referatach, były *na poziomie*, a spotkania *przebiegły w miłej atmosferze*. Delegatki zwiedziły Olsztyn, wizytując m.in. LO nr I i Muzeum Mazurskie. Wnioski, które nasunęły się działaczom oświatowym po owej wizycie, były dość oczywiste: *bezpośrednie spotkanie z ludźmi radzieckimi na platformie koleżeńskiej może pomóc [...] do podniesienia pracy dydaktyczno-wychowawczej w naszych szkołach* [sic]. W następnych latach wymiana grup nauczycielskich była niezbędnym elementem każdego planu współpracy; na ogół były to 4–5 osobowe delegacje wyjeżdżające na okres 3–4 dni.

²⁷ APO, 1141/2205, Notatka służbowa z pobytu delegacji organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości woj. olsztyńskiego w obwodzie kaliningradzkim w dniach 28–31 sierpnia 1973 r., Olsztyn wrzesień 1973 r., s. 60–62.

²⁸ APO, 1141/2196, Pismo [Kuratorium Okręgu Szkolnego w Olsztynie] do Wydziału Propagandy KW PZPR w Olsztynie, Olsztyn 23 stycznia 1962 r., s. 71–72.

W 1975 r. do obwodu wyjechała delegacja nauczycielek języka rosyjskiego z Olsztyna, Biskupca i Giżycka, ze starszym wizytatorem KOiW Eugeniuszem Falkowskim na czele²⁹. Grupa nie tylko zwiedziła kaliningradzki uniwersytet i tamtejszy Instytut Doskonalenia Nauczycieli, ale też hospitowała około dziesięciu lekcji w sowieckich podstawówkach i uczestniczyła w wykładach metodologicznych. Przewodniczący delegacji zapewniał że, *zajęcia [te] przyczyniły się do wzbogacenia wiedzy nauczycieli z zakresu języka i literatury rosyjskiej i radzieckiej*. Nauczyciele z Polski obdarowani zostali bądź kupili *książki radzieckie, mapy, plansze, przezrocza wzbogacając tym samym zasób środków dydaktycznych i księgozbiory szkolne i własne*; wywieźli także ze Związku Sowieckiego konspekty lekcji języka rosyjskiego. Jak zapewniano, *poza profesjonalnymi korzyściami, wizyta przyczyniła się do pogłębienia przyjaźni między nauczycielami obwodu kaliningradzkiego i województwa olsztyńskiego*.

Wymiana profesjonalistów obejmowała również kadry służby zdrowia – np. w 1963 r. do Polski przyjechała grupa lekarzy w towarzystwie instruktora KO KPZR Kaliningrad³⁰. Celem wizyty było rozpoznanie form organizacyjnych placówek ochrony zdrowia w województwie oraz jego bazy materialnej. Rosjanie zwiedzili szereg zakładów medycznych (m.in. kilka szpitali powiatowych, izbę porodową w Mikołajkach i Stację Krwiodawstwa w Olsztynie), wyrażając się bardzo pochlebnie o poziomie jakościowym i estetycznym polskich placówek służby zdrowia oraz nieco mniej entuzjastycznie o liczebności kadr medycznych i zakresie stosowanej w Polsce profilaktyki. W czasie wolnym pokazano gościom Wilczy Szaniec oraz Pola Grunwaldzkie.

Wymiana pomiędzy obwodem kaliningradzkim a województwem olsztyńskim przez pierwsze 2–3 lata realizowana była właściwie wyłącznie wokół osi łączącej miasta stołeczne regionów. Na pojawiające się sugestie ze strony polskiej dot. poszerzenia zakresu kontaktów, strona sowiecka reagowała powściągliwie³¹. Już w planie współpracy na rok 1959 Olsztyn wysunął koncepcję, aby część kontaktów przenieść na szczebel niższy, powiatowy³². Wydaje się, że pierwsze faktyczne kontakty na tym poziomie miały miejsce w 1959 i 1960 r. Podmiotem nadal pozostawały instancje partyjne, w tym przypadku: komitety powiatowe PZPR i ich odpowiedniki – komitety rejonowe KPZR. Na początek do nawiązania bezpośrednich kontaktów z zagranicznymi partnera-

²⁹ APO, 1141/2207, Sprawozdanie z pobytu nauczycieli języka rosyjskiego woj. olsztyńskiego w obwodzie kaliningradzkim [w 1975 r.], Olsztyn 17 września 1975 r., s. 88–89.

³⁰ APO, 1141/2197, [Sprawozdanie z pobytu delegacji lekarzy radzieckich w woj. olsztyńskim w dniach 7–11 czerwca 1963 r.], s. 65–66.

³¹ Np. w czerwcu 1959 r. tow. z Olsztyna skarżyli się, że *propozycje ze strony Kaliningradu zawężyły nasz plan i obecnie w 1959 r. kontakty [...] prawie wyłącznie ograniczają się do wymiany oficjalnych delegacji [...] oraz rozgrywek sportowych*, cyt. za: APO, 1141/2193, Notatka o wymianie przygranicznej delegacji i poszczególnych grup z obwodem kaliningradzkim [w 1959 r.], Olsztyn 13 czerwca 1959 r., s. 19–21.

³² Ibidem, Propozycje do planu wymiany przygranicznej między obwodem kaliningradzkim i woj. olsztyńskim na 1959 r., s. 5–9.

mi wytypowane zostały władze partyjne w Bartoszczach (Bagrationowsk)³³, Braniewie (Niestierow), Kętrzynie (Prawdzińsk) i Węgorzewie (Oziersk)³⁴. W kolejnych latach przybywało tego typu partnerstw: Ostróda – Gusiew; Giżycko – Swietłyj; Pisz – Zielonogradzk; Lidzbark Warmiński – Gwardyjsk³⁵.

Kontakty lokalne w dużej mierze stanowiły odwzorowanie tych, które istniały na poziomie regionalnym³⁶. Przykładem na to jest wymiana, która miała miejsce pomiędzy Braniewem a Niestierowem w 1973 r., kiedy w ciągu niespełna miesiąca delegacje partnerskich powiatów odwiedziły się wzajemnie³⁷. Delegacja braniewska, w skład której wchodził czterech przedstawicieli lokalnej władzy (w tym: I sekretarz KP PZPR i przewodniczący Prezydium Powiatowej Rady Narodowej), pojechała do Niestierowa, aby zapoznać się z *pracą partyjną i problematyką gospodarczą* zaprzyjaźnionego rejonu. W trakcie czterodniowego pobytu Polacy zwiedzili kilka kolchozów: „Zawiety Ilicza” (pokaz zbioru kukurydzy), „Bolszewik” (pokaz budownictwa mieszkaniowego), „Družba” (nowoczesna mieszalnia pasz) i jeden sowchoz „Jasna Polana” (produkcja bojlerów). Zwiedzili też Kaliningrad, gdzie tradycyjnie złożyli kwiaty pod pomnikiem bohaterów Armii Czerwonej i obejrzeni film o bohaterskiej obronie Leningradu („Iżorsk”). Na zakończenie wizyty spotkali się z *kierownictwem Komitetu Powiatowego* [właśc.: rejonowego] *KPZR*, *Powiatowej Rady Narodowej* [właśc.: rada delegatów ludu pracującego] oraz *aktywem powiatu* [właśc.: rejonu] *Niestierow*.

Komitety powiatowe PZPR były nie tylko podmiotem wymiany, ale i koordynatorem jej przebiegu na własnym terenie. Np. w 1959 r. instancja kętrzyńska typowała do nawiązania kontaktów z sowieckimi odpowiednikami PGR Garbno i spółdzielnię produkcyjną „Jaglak” Planowała ponadto spotkanie młodzieży polskiej i sowieckiej w Michałkowie k. Skandawy z okazji Święta Odrodzenia Polski z udziałem zespołu pieśni i tańca oraz członków ZMS i ZMW³⁸

³³ Pierwotnie partnerem Bagrationowska było Górowo Iławeckie (patrz: APO, 1141/2193, Pismo KP PZPR w Górowie Iławeckim do sekretarza propagandy KW PZPR Olsztyn, Górowo Iławeckie 23 marca 1959 r., s. 4), ale wobec likwidacji tego powiatu w 1961 r. jego miejsce zajęły Bartoszyce.

³⁴ Ibidem, Propozycje do planu wymiany przygranicznej między obwodem kaliningradzkim i woj. olsztyńskim na 1959 r., s. 5–9.

³⁵ APO, 1141/2206, Informacja o przebiegu współpracy woj. olsztyńskiego z obwodem kaliningradzkim oraz okręgiem Somogy [Węgry] w latach 1972–1974. Materiał na posiedzenie egzekutywy KW PZPR w Olsztynie, Olsztyn grudzień 1974 r., s. 16–25; APO, 1141/2207, Sprawozdanie KW PZPR Olsztyn z międzypartyjnej współpracy w latach 1974–1975, Olsztyn wrzesień 1975 r., s. 24–38.

³⁶ Potwierdza to sprawozdawca KW PZPR w Olsztynie, pisząc, że „podstawowe kierunki tej [powiatowej] współpracy analogiczne do wojewódzkich.”, cyt. za: APO, 1141/2205, Sprawozdanie z międzywojewódzkiej współpracy partyjnej z krajami socjalistycznymi w latach 1972–73 realizowanej przez KW PZPR w Olsztynie, s. 15–28.

³⁷ Ibidem, Sprawozdanie z pobytu delegacji z pow. Braniewo w pow. Niestierow w dniach 21–24 sierpnia 1973 r., s. 175–176.

³⁸ ZMS – Związek Młodzieży Socjalistycznej; Z(S)MW – Związek (Socjalistycznej) Młodzieży Wiejskiej.

w liczbie ok. 100 osób. Informując władze olsztyńskie o lokalnym potencjale w zakresie wymiany, pisano z Kętrzyna: *na odcinku kultury posiadamy: stuosobowy zespół pieśni i tańca; 10-cio osobowy zespół dramatyczny przy Powiatowym Domu Kultury i ok. 30-tu amatorskich zespołów artystycznych na wsi. W dziedzinie kultury fizycznej posiadamy 2 dobre drużyny piłki nożnej*³⁹.

Po spowodowanej kryzysem lat 1980/81 przerwie, kontakty na poziomie lokalnym odtworzono dopiero w 1986 r.⁴⁰ Partnerem Bartoszyce został wówczas Bagrationowski, Lidzbarka Warmińskiego – Prawdzińsk, a Kętrzyna – Sowietk. W 1988 r. Ostróda podjęła współpracę z Gusiewem. Nadal funkcjonowało partnerstwo na linii Olsztyn – Kaliningrad. Jak pisano *praktyka współpracy na najniższych szczeblach władzy partyjnej i administracyjnej jest szczególnie cenna, gdyż występuje w niej mniej oficjalnego ceremoniału, a więcej wymiernych efektów zarówno w sferze wymiany doświadczeń, jak również w poznawaniu i zbliżaniu ludzi*⁴¹. Z dumą podkreślano, że w zasadzie żadne ważniejsze wydarzenie w miastach partnerskich nie może się obyć bez udziału przyjaciół z obwodu. W 1988 r. miało nawet miejsce wspólne, wyjazdowe posiedzenie *biur politycznych* organizacji partyjnych z Bartoszyce i Bagrationowska.

Jednym z deklarowanych celów współpracy na linii Olsztyn – Kaliningrad było osiągnięcie realnych korzyści gospodarczych. Informacje o możliwościach podjęcia wymiany natury handlowej napływały do organów partyjnych najpóźniej od 1960 r.⁴² Stała się ona realna po podpisaniu w lipcu 1960 r. porozumienia między polskim Ministerstwem Handlu Zagranicznego a Sojuzgławtorgiem (Związkowy Zarząd Handlu przy Państwowej Komisji Planowania ZSRS)⁴³. Na jego podstawie ustalono m.in., że roczne plany wymiany gospodarczej pomiędzy województwem a obwodem zamykać się powinny w kwocie nie przekraczającej 200 000 rubli dewizowych po każdej ze stron. Jednocześnie ustalono zakres asortymentowy wymiany: Olsztyn oferował m.in. konfekcję, koce wełniane, wózki dziecięce, maszynki do mięsa i galanterię skórzaną. Kaliningrad natomiast śledzie solone, sardynki, miód pszczeli, akordeony, pończochy oraz naczynia ocynkowane. Porozumienie stanowiło absolutny ewenement w skali obu państw; wyraźnie podkreślano jego „pionierski” charakter. Wydaje się jednak, że liczne trudności, które napotkano zawierając wymianę towarową, nie zostały wówczas pokonane i ww. porozu-

³⁹ APO, 1141/2193, Pismo KP PZPR Kętrzyn do KW PZPR Olsztyn, Kętrzyn 7 lipca 1959 r., s. 22.

⁴⁰ APO 1141/1922, Informacja o współpracy woj. olsztyńskiego z obwodem kaliningradzkim w latach 1986–1987–1988 do końca października 1988 r., s. 275–279.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Patrz np.: APO, 1141/2194, Notatka dot. wymiany gospodarczej pow. Kętrzyn i Bartoszyce z rejonem Prawdzińsk i Bagrationowski, Olsztyn 24 marca 1960 r., s. 81–83.

⁴³ Ibidem, Informacja o wymianie towarowej Olsztyn – Kaliningrad w 1960 r., s. 98–99.

mienie pozostawało martwe przez ponad dekadę⁴⁴. W 1972 r. zawarto kolejną polsko-sowiecką umowę handlową⁴⁵. Bez zmian pozostała wartość planowanej wymiany, zmienił się natomiast asortyment towarów nią objętych. Jeszcze w tym samym roku z obwodu do Polski przyjechały m.in.: ryby świeże, mrożone i konserwowe, łój wołowy, szampan, ogórki konserwowe, sok pomidorowy i rowery. Z olsztyńskiego wysłano natomiast: konfekcję, koszule męskie nylonowe, meble kuchenne i wino. W drugim roku wymiany (1973 r.) strona sowiecka wzbogaciła swoją ofertę o zegarki męskie („Polot”) i damskie („Zaria”), nie była natomiast w stanie dostarczyć obiecanych telewizorów. Z Polski do Kaliningradu wysłano: meble kuchenne, obuwie ocieplane, koszule flanelowe, koszule non iron, damskie koszule nocne, męskie płaszcze oraz wino „Rycerskie”. Nie dostarczono natomiast uzgodnionych mebli *mieszkalnych*.

Kolejna umowa handlowa (styczeń 1974 r.) znacząco zwiększyła wartość wymiany – do 500 000 rubli dewizowych z każdej strony – rozszerzając jednocześnie pakiet sortymentowy. Rosjanie do swojej oferty dołożyli m.in. wódkę „Moskiewską”, miód w konwiach, odkurzacze „Czajka” oraz wodę mineralną „Kaliningradzka”. Specyfikacja z Olsztyna obejmowała m.in.: kapy zakardowe, koszule nocne z gofry i flaneli, damskie podomki, obuwie tekstylne, meble kuchenne „Kasia”, ocieplane palta i płaszcze chłopiące i dziewczęce oraz wódkę „Czystą wyborową”. Tak zakrojona wymiana przetrwała przez następne lata, ale też niekiedy przybierała ona rysy specyficzne: w lipcu 1974 r., na granicy państw, władze kaliningradzkie przekazały stronie polskiej w sposób niezwykle uroczysty cztery kombajny typu „Sybirak” i „Niwa”. Wszystkie trafiły do PGR Bartoszyce⁴⁶. Pod koniec 1974 r. doświadczenia dotychczasowej wymiany towarowej oceniano jednoznacznie pozytywnie: *tą drogą uzyskujemy nie tylko wzbogacenie asortymentu dla handlu, lecz także uzupełnienie puli towarowej niektórych artykułów, np. ryb, konserw rybnych*⁴⁷.

Warto odnotować, że prowadząc wymianę handlową, władze województwa wykazywały dbałość o rachunek ekonomiczny: przedmiotem transakcji mogły być wyłącznie towary nie objęte dotacjami państwowymi, nie zagrożone deficytem, a ich wartość, obliczana w cenach detalicznych (nie: hurtowych), *powinna być zrównoważona z identycznie liczoną zakupem, a nawet wykazywać nadwyżkę wartości na rzecz strony polskiej*⁴⁸. Dobrze rozwijająca się na tym polu współpraca załamała się w 1980 r.

⁴⁴ W zachowanej dokumentacji z lat 60. trudno odnaleźć jakiegokolwiek informacje nt. wymiany handlowej regionów; istnieje natomiast zapis mówiący o *uruchomieniu przygranicznej wymiany towarowej* w 1972 r., patrz: APO, 1141/2206, Informacja o przebiegu współpracy woj. olsztyńskiego z obwodem kaliningradzkim oraz okręgiem Somogy w latach 1972–1974. Materiał na posiedzenie egzekutywy KW PZPR, Olsztyn grudzień 1974 r., s. 16–25.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ APO, 1141/2207, Decyzja wojewody olsztyńskiego z 31 października 1975 r. ws. przygranicznej wymiany towarowej pomiędzy organizacjami handlowymi woj. olsztyńskiego i obwodu kaliningradzkiego, s. 17–18.

W następstwie rozległego kryzysu ekonomicznego Olsztyn nie dysponował dobrami, które mógłby zaoferować kontrahentom z Kaliningradu. Nie miał też pieniędzy, aby dokonywać zakupów po drugiej stronie granicy. Jeżeli istniał w tym okresie ruch towarowy, to było on jednostronny: *w momentach trudnych [po latach 1980/81] od Związku Radzieckiego i jego przyjaznego narodu otrzymaliśmy i otrzymujemy słowa i czyny wspierające nasze starania o umocnienie i doskonalenie socjalizmu w Polsce. Wyraża się to we wzmożonych dostawach surowców i materiałów, w dodatkowych, korzystnych kredytach, w odroczeniu spłat naszych zobowiązań*⁴⁹. Powrót do normalnej wymiany handlowej był powolny: w 1986 r. zaledwie cztery przedsiębiorstwa w województwie miały jakikolwiek kontakt z partnerami zza północnej granicy. W roku następnym było ich już szesnaście, ale realne współdziałanie dotyczyło jedynie kilku z nich. Dążąc do poprawy sytuacji, wojewoda olsztyński powołał czternastoosobowy „Zespół ds. aktywizacji i koordynacji współpracy gospodarczej z ZSRR”⁵⁰. W tym samym, 1987 roku, podpisano z władzami kaliningradzkimi umowę handlową o wartości ok. 325 000 rubli⁵¹; niewiele to chyba jednak pomogło, skoro w rozdziałach sprawozdań dot. wymiany gospodarczej za rok 1988 mowa jest głównie nie o handlu, a o delegacjach roboczych spotykających się dla wymiany doświadczeń.

O nawiązaniu faktycznej współpracy pomiędzy mediami olsztyńskimi a kaliningradzkimi można mówić od roku 1961⁵², tj. od momentu zawarcia stosownego porozumienia na szczeblu KO KPZR i KW PZPR. Wcześniej – przynajmniej od 1957 r. – tego typu kontakty istniały, lecz miały charakter incydentalny: dziennikarze wchodzili niejednokrotnie w skład poszczególnych delegacji roboczych oraz oficjalnych poznając w ten sposób swoich zagranicznych kolegów. Uregulowana współpraca dotyczyła prasy: „Głosu Olsztyńskiego”⁵³ (dalej: GO) i „Kaliningradzkiej Prawdy” oraz radiowych rozgłośni regionalnych. Polegała głównie na wymianie materiałów informacyjnych i gotowych publikacji, które dostarczano podczas regularnych, odbywających się dwa razy w miesiącu, spotkań przygranicznych. W pierwszym okresie tak zarysowanego partnerstwa (sierpień – grudzień 1961 r.) redakcje partyjnych dzienników wymieniły ze sobą po 12 przesyłek, zawierających w sumie ok. 50 artykułów i informacji po każdej ze stron. Później ów rytm podtrzymano⁵⁴, co nie

⁴⁹ APO, 1141/1922, [30-lecie współpracy Olsztyn – Kaliningrad, 1986 r.], s. 173–202.

⁵⁰ Ibidem, [Olsztyn, 30 grudnia 1987 r.], s. 295.

⁵¹ Ibidem, Informacja o współpracy woj. olsztyńskiego z obwodem kaliningradzkim w latach 1986–1987, Olsztyn styczeń 1988 r., s. 262–272; ibidem, Wnioski Sekretariatu KW PZPR Olsztyn z dnia 2 lutego 1988 r. ws. współpracy woj. olsztyńskiego z obwodem kaliningradzkim w latach 1988–1989, s. 280–281.

⁵² APO, 1141/2196, Pismo Olsztyńskiego Wydawnictwa Prasowego do KW PZPR Olsztyn dot. wymiany materiałów prasowych „Głosu Olsztyńskiego” i „Kaliningradzkiej Prawdy”, Olsztyn 16 stycznia 1962 r., s. 262–264.

⁵³ „Głos Olsztyński” zastąpiony został w 1970 r. przez „Gazetę Olsztyńską”.

⁵⁴ APO, 1141/2196, Informacja o wymianie delegacji między woj. olsztyńskim a obwodem kaliningradzkim w I półroczu 1962 r., s. 49–55.

znaczy, że obyło się bez problemów. O ile olsztyńscy radiowcy nie zgłaszali zastrzeżeń do narzuconej formuły kontaktów, o tyle dziennikarze „Głosu” narzekali na brak bezpośrednich spotkań z dziennikarzami sowieckimi (materiały z Kaliningradu przekazywano przez przypadkowych kurierów), na poziom niektórych z nadesłanych artykułów oraz na brak publikacji o Polsce w prasie obwodu. O ile bowiem „Głos” zamieszczał systematycznie informacje z Kaliningradu, o tyle w „Kaliningradzkiej Prawdzie” *trudno doszukać się wiadomości o olsztyńskim. Można więc powiedzieć, że założenia wymiany spełniane były jednostronnie*⁵⁵. Redakcja olsztyńska stawiała też niejednokrotnie przed nie lada dylematem – materiały nadsyłane z Kaliningradu czasami po prostu nie nadawały się do publikacji. Zważywszy na ich treść, obawiano się niestosownych komentarzy czytelników z Warmii i Mazur; tak było np. z informacją o *uzyskaniu rekordowej ilości jaj (140) od kury w stosunku rocznym. Zamieszczenie tej informacji uważaliśmy za niewskazane, gdyż wymieniona liczba to jeszcze żaden rekord*. Podobnie było z artykułem dot. stosowania dezynfekcji cystern mleczarskich, co sowiecki dziennikarz uznał za *duże osiągnięcie racjonalizatorskie*. W Polsce tego typu działania należały do standardowych.

Pomimo wszystko redakcja „Głosu” oceniała, że publikując nadsyłane z „Prawdy” materiały *olsztyński organ partii podniósł swoją rangę informatora i propagatora*. Za szczególnie udane uznano wówczas publikacje traktujące o osiągnięciach sąsiadów w zakresie uprawy kukurydzy, szkół dla pracujących, melioracji, budownictwa mieszkaniowego oraz dotyczące zespołów artystycznych i przodowników hodowli.

Współpraca rozgłośni radiowych, zainicjowana okolicznościową, noworoczną audycją w 1957 r., polegała głównie na wymianie krótkich bloków informacyjnych. Początkowo była ona sporadyczna i związana z *międzynarodowymi świętami klasy robotniczej lub radzieckich względnie polskich świąt państwowych*⁵⁶, od września 1961 r. weszła natomiast w fazę systematycznej, planowej wymiany produkcji. W okresie do połowy 1963 r. były to mniej więcej 10-cio minutowe audycje, nadawane w Olsztynie co dwa tygodnie pod tytułem „Z życia naszych przyjaciół”⁵⁷. Raz w miesiącu w ramówce pojawiała się też audycja muzyczna, bazująca na dostarczanych zza północnej granicy nagraniach. Jednocześnie radiowcy z Kaliningradu i Olsztyna nawiązali osobiste kontakty; podczas częstych spotkań nadgranicznych (bądź kilkudnio-

⁵⁵ Ibidem, Pismo Olsztyńskiego Wydawnictwa Prasowego do KW PZPR Olsztyn dot. wymiany materiałów prasowych „Głosu Olsztyńskiego” i „Kaliningradzkiej Prawdy”, Olsztyn 16 stycznia 1962 r., s. 262–264.

⁵⁶ APO, 1141/2196, Pismo Komitetu ds. RTV „Polskie Radio i Telewizja” Rozgłoszenia Olsztyńska do KW PZPR Olsztyn, Olsztyn 13 stycznia 1963 r., s. 260–261.

⁵⁷ APO, 1141/2197, Informacja o wymianie delegacji między woj. olsztyńskim a obwodem kaliningradzkim w I półroczu 1963 r., Olsztyn, 12 lipca 1963 r., s. 52–56; APO, 1141/2196, Informacja o wymianie delegacji między woj. olsztyńskim a obwodem kaliningradzkim w I półroczu 1962 r., s. 49–55.

wych wyjazdów roboczych), wymieniali się uwagami i ocenami nt. przekazywanych materiałów, korygowali nagrania i tłumaczenia, planowali kolejne publikacje⁵⁸. Do końca 1962 r. oba miasta wymieniły ze sobą po 8 bloków informacyjnych i po 5 muzycznych. Wiosną 1963 r. postanowiono zmienić charakter nadawanych audycji⁵⁹, kumulując niejako obie dotychczas funkcjonujące formuły. W miejsce prostych, odczytywanych serwisów oraz odrębnego bloku muzycznego, pojawiły się pojemne, półgodzinne magazyny, budowane jako słowno-muzyczne montaże o zróżnicowanej tematyce, w których wykorzystywano różne gatunki dziennikarskie (felieton, komentarz, wywiad, rozmowa przed mikrofonem). Audycję nadawano raz w miesiącu.

Jeśli chodzi o treść, to strona polska kładła nacisk na prezentację gospodarczych osiągnięć województwa i popularyzację efektów współpracy polsko-sowieckiej. Celem audycji kierowanych do mieszkańców Warmii i Mazur było *zapoznanie naszych słuchaczy z dorobkiem obwodu kaliningradzkiego [...] z życiem ludzi radzieckich we wszystkich dziedzinach*⁶⁰. Z możliwości dotarcia tą drogą do sowieckich przyjaciół korzystali ludzie władzy, np.: I sekretarz KW Stanisław Tomaszewski zasiadł przed mikrofonem z okazji 44 rocznicy Rewolucji Październikowej, a prezes WK ZSL Czesław Sadowski z okazji „Dni rolnictwa radzieckiego”.

W latach 70. forma współpracy radiowej nie uległa większym zmianom. Nadawana przez rozgłośnie olsztyńską raz w miesiącu audycja „Gawarit Kaliningrad – Mówi Kaliningrad” składała się z części informacyjnej oraz muzycznej⁶¹. W pierwszej, opatrzonej artykułem wstępnym, skupiano się na tematyce dot. budownictwa, kampanii rolnych, działalności KPZR, rad delegatów ludu pracującego, wydarzeniach kulturalnych oraz *polonicach*. Blok muzyczny wypełniały koncerty z *najnowszych pozycji taśmoteki rozgłośni kaliningradzkiej*. Niezależnie od tego, na antenie funkcjonowały audycje „specjalne”. W 1973 r. było ich cztery, w tym: „U naszych przyjaciół”, „Dni Lenińskie”, „Olsztyn na szlaku pociągu przyjaźni”. Ta ostatnia stanowiła *opowieść bawiących w naszym woj. uczestników październikowego pociągu przyjaźni z ZSRR – mieszkańców obwodu kaliningradzkiego. Opowiadali oni o wrażeniach z podróży oraz o niepierwszym już zetknięciu z Olsztynem*⁶².

Audycje wysyłane z Olsztyna do Kaliningradu budowane były na analogicznej zasadzie, podobna była również ich treść; typowy blok reporterski zajmował materiał *o masówkach, na których podejmowane były zobowiązania o dodatkowej produkcji, uroczystościach państwowych i regionalnych, pobyście*

⁵⁸ APO, 1141/2196, Sprawozdanie z wyjazdu delegacji radiowców olsztyńskich do Kaliningradu (18-22 czerwca 1962 r.), Olsztyn 26 czerwca 1962 r., s. 86–90.

⁵⁹ APO, 1141/2197, Notatka służbowa dot. współpracy z Rozgłośnia w Kaliningradzie, Olsztyn 19 marca 1963 r., s. 57.

⁶⁰ APO, 1141/2196, Pismo Komitetu ds. RTV „Polskie Radio i Telewizja” Rozgłośnia Olsztyńska do KW PZPR Olsztyn, Olsztyn 13 stycznia 1963 r., s. 260–261.

⁶¹ APO, 1141/2205, Informacja o wymianie audycji radiowych między Rozgłośnia w Olsztynie i Kaliningradzie [w 1973 r.], s. 91–94.

⁶² Ibidem.

gości radzieckich w woj., prezentowaliśmy także mikroreportaże z zakładów pracy, sylwetki ludzi dobrej roboty, kampanię żniwną.

W tym samym czasie ugruntowały się również kontakty „Gazety Olsztyńskiej” z „Kaliningradzką Prawdą”. W „Gazecie”, pod stałą rubryką „Co nowego w obwodzie kaliningradzkim”, przekazywano informacje o *najnowszych społecznych i gospodarczych osiągnięciach naszych sąsiadów*. Ponadto raz w miesiącu publikowano rubrykę „Ze szpalt Kaliningradzkiej Prawdy”. Nie brakowało akcji pozarutynowych; do takich zaliczyć można np. kierowany do czytelników dziennika konkurs pod hasłem „Kaliningradczycy – nasi sąsiedzi i przyjaciele” albo specjalne wydania „GO” z okazji kolejnych „Dni Kaliningradu”, w których całe kolumny poświęcono *problematyce radzieckich przyjaciół*. Odwdzięczali się oni zresztą tym samym: wydanie „Prawdy” z 21 lipca 1974 r. (rocznica 30-lecia Polski Ludowej) poświęcony był niemal w całości Polsce i Olsztynowi. Obok informacji o centralnych uroczystościach w Polsce, w numerze tym opublikowana została wypowiedź I sekretarza olsztyńskiego KW Józefa Buzińskiego o perspektywach rozwoju województwa.

Kontakty między mediami obwodu i województwa to nie tylko wymiana materiałów przeznaczonych do publikacji. W podsumowującej 30-lecie (1956–1986) analizie Wydziału Propagandy olsztyńskiego KW pośród form współdziałania wymieniono m.in.: staże dziennikarskie, obsługę takich wydarzeń, jak warty produkcyjne, wydarzenia kulturalne i sportowe, organizacja festynów prasowych, wspólne seminaria i kolokwia, udział w gospodarczych „okrągłych stołach”⁶³.

Istotnym wątkiem rozszerzającej się współpracy stanowiło jej umasowienie, przeniesienie na poziom bezpośrednich kontaktów pomiędzy mieszkańcami sąsiadujących regionów. Szczególną uwagę w tym zakresie zwracano na budowanie relacji transgranicznych pokoleń najmłodszych, a jedną z najefektywniejszych form stanowiły tu regularne, doroczne spotkania graniczne. Ich uczestnikami były głównie dzieci i młodzież, a stałym miejscem – pola na bezpośrednim zapleczu przejścia granicznego w Bezledach. Początkowo imprezy tego typu nie były zbyt liczne; w pierwszym (lipiec 1960 r.) uczestniczyło 35 osób⁶⁴, w kolejnych latach od 40 do 50 osób. Spotkania graniczne posiadały formułę festynu organizowanego z okazji Międzynarodowego Dnia Dziecka⁶⁵. Ich przedłużeniem była mocno promowana wymiana korespon-

⁶³ APO 1141/1922, Informacja o współpracy woj. olsztyńskiego z obwodem kaliningradzkim w latach 1986–1987, Olsztyn styczeń 1988 r., s. 262–272.

⁶⁴ APO, 1141/2194, Notatka o wymianie przygranicznej delegacji woj. olsztyńskiego z obwodem kaliningradzkim w 1960 r., Olsztyn 4 listopada 1960 r., s. 28–33; APO, 1141/2195, Notatka o wymianie przygranicznej woj. olsztyńskiego z obwodem kaliningradzkim, Olsztyn 4 października 1961 r., s. 21–38.

⁶⁵ Ibidem, Informacja o ilości i charakterze delegacji wymienianych między obwodem kaliningradzkim i woj. olsztyńskim za 1961 r. i do 25 lutego 1962 r., Olsztyn 26 lutego 1962 r., s. 1–5; APO, 1141/2196, Informacja o wymianie delegacji między woj. olsztyńskim a obwodem kaliningradzkim w I półroczu 1962 r., [Olsztyn 1962 r.], s. 49–55.

dencyjna pomiędzy uczniami szkół z obwodu i województwa. Jakkolwiek napotykała na przeróżne przeszkody (dzieci szybko zniechęcały się do pisania listów), to z zadowoleniem konstатовano, że w roku szkolnym 1963/64 już ponad 120 placówek z Warmii i Mazur utrzymywało takie kontakty z partnerami po sowieckiej stronie⁶⁶ (rok wcześniej było ich 80). Najpóźniej w 1967 r., tj. od kiedy patronat nad imprezą objęły ZMS i Komsomoł⁶⁷, spotkania przygraniczne nabrały rozmachu i stały się wydarzeniami doprawdy masowymi, gromadziły bowiem w każdym roku ok. 3000 osób z Polski i ZSRS (obowiązywał ścisły parytet wymiany, stąd każda strona delegowała uczestników w równiej liczbie)⁶⁸. Uczestniczyła w nich młodzież zorganizowana, członkowie struktur ZMS, ZMW, ZHP, ZSP, OHP, SZMW, TPPR⁶⁹, a także klubów sportowych i zespołów artystycznych. Przebieg spotkań obejmował elementy oficjalne: powitanie na granicy i manifestację z podjęciem rezolucji oraz mniej oficjalne, tj. spotkania w podgrupach, występy zespołów artystycznych, zabawy i zawody sportowe. Wg relacji urzędowych *Spotkanie było manifestacją trwałej więzi i przyjaźni między narodami, a szczególnie młodzieży Polski i ZSRR [...] Podczas spotkania w grupach młodzież wymieniła swoje doświadczenia w pracy organizacji, nawiązano szereg przyjaźni i znajomości. Dużym powodzeniem cieszyły się występy zespołów młodzieżowych. Głośno oklaskiwano zespoły sportowe. Młodzież bardzo interesowała się wydawnictwami, pocztówkami, pamiątkami, które można było kupić w dobrze zorganizowanych i zaopatrzonych stoiskach handlowych. Mocne wrażenie robiła propaganda wizualna na terenie spotkania (flagi, szturmówki oraz hasła, elementy [?]). Spotkanie w ocenie młodzieży, kierownictwa i aktywu spełniło swoje zadanie⁷⁰.*

Spotkania graniczne miały swoje cele ideologiczne, stąd odbywały się pod okolicznościowo dobranymi hasłami; w 1975 r. było nim „XXX-lecie zwycięstwa nad faszyzmem” (dlatego pośród jego uczestników znalazło się 30 weteranów II wojny światowej)⁷¹. W latach 80. spotkania w Bezledach (*wiece przyjaźni*) odbywały się przynajmniej dwukrotnie każdego roku: latem z okazji połączonych obchodów 1 Maja i Dnia Zwycięstwa oraz we wrześniu,

⁶⁶ APO, 1141/2197, Informacja o wymianie delegacji między woj. olsztyńskim a obwodem kaliningradzkim w I półroczu 1963 r., Olsztyn, 12 lipca 1963 r., s. 52–56.

⁶⁷ Komsomoł – Wszechzwiązkowy Leninowski Komunistyczny Związek Młodzieży.

⁶⁸ APO, 1141/2205, Informacja o współpracy RW FSZMP Olsztyn z Komsomołem obwodu kaliningradzkiego w roku 1973, s. 70–76; APO 1141/2206, Informacja o przebiegu współpracy woj. olsztyńskiego z obwodem kaliningradzkim oraz okręgiem Somogy w latach 1972–1974. Materiał na posiedzenie egzekutywy KW PZPR Olsztyn, grudzień 1974 r., s. 16–25; APO, 1141/2207, Informacja o współpracy RW FSZMP Olsztyn z Komsomołem obwodu kaliningradzkiego [w 1975 r.], s. 72–74.

⁶⁹ (S)ZSP – (Socjalistyczny) Związek Studentów Polskich; ZSMW – Związek Socjalistycznej Młodzieży Wojskowej. W kwietniu 1973 r. wszystkie te organizacje (wraz z ZMS i Z(S)MW) utworzyły Federację Socjalistyczny Związków Młodzieży Polskiej (FSZMP).

⁷⁰ APO, 1141/2205, Informacja o współpracy RW FSZMP Olsztyn z Komsomołem obwodu kaliningradzkiego w roku 1973, s. 70–76.

⁷¹ APO, 1141/2207, Informacja o współpracy RW FSZMP Olsztyn z Komsomołem obwodu kaliningradzkiego [w 1975 r.], s. 72–74.

z okazji kolejnych rocznic wybuchu II wojny światowej. Poza członkami organizacji młodzieżowych, brali w nich udział politycy i przedstawiciele załóg partnerskich zakładów pracy⁷².

Innym produktem współpracy na linii Olsztyn – Kaliningrad była akcja obozowa, w ramach której na kilka letnich tygodni przyjeżdżali do Polski pionierzy, a do obwodu wyjeżdżali harcerze. Wymiana ta, funkcjonująca już od 1957 r., nie była imponująca ilościowo: przez długie lata obejmowała zaledwie po jednej, 15-osobowej grupie rocznie po każdej ze stron⁷³. W latach 70. kontyngent wzrósł do grup 50-osobowych, nadal więc nie był znaczący. Podobnie było i później – prowadzona w latach 1986–1987 „akcja letnia” objęła w sumie 216 dzieci i młodzieży po każdej ze stron (organizatorami wyjazdów w Polsce były: Komenda Hufca ZHP oraz KOiW)⁷⁴. Przełom nastąpił dopiero w 1988 r., kiedy wymiana objęła łącznie ponad tysiąc osób, a plany na przyszłość były jeszcze bardziej ambitne.

Klasyczną postać wakacyjnej wymiany młodzieży zaobserwować można na przykładzie z 1973 r.; przebywający w Polsce w lipcu tego roku pionierzy z Kaliningradu zakwaterowani zostali w Hartowcu (pow. Działdowo). W tym samym czasie polscy harcerze obozowali w Swietłogorsku. W obydwu przypadkach programy obozów zawierały *elementy poznawcze*, dużo czasu poświęcono na działalność rozrywkową, kulturalną oraz rekreacyjną i sportową: *młodzież zapoznała się ze zwyczajami i obrzędami narodów rosyjskich [sic] poprzez udział w dniach folkloru rosyjskiego oraz święta morza. Pionierzy zapoznali się z dorobkiem PRL poprzez wycieczki, kominki, wieczornice, ogniska tematyczne. Zdobywali stopnie i sprawności*. Uczestnicy obozu z ZSRS zwiedzili Ruciane-Nidę, Warszawę, Toruń, Olsztyn oraz *zakłady pracy na terenie pow. Działdowo*. Dzieci z Polski obejrzały Kaliningrad oraz odbyły przejażdżkę po Zalewie Wiślanym. *Wymiana dała obopólne korzyści, młodzież nawiązała ścisłe kontakty, nawiązała przyjaźń, poznała ziemie obwodu kaliningradzkiego i Polski, utrwaliła lub też poznała jęz. rosyjski, poznała tradycje organizacji i krajów, nauczyła się piosenek, piosów, tańców*⁷⁵.

Uzupełnieniem obozowej formy wymiany były przedsięwzięcia o bardziej doraźnym charakterze, przybierające postać np. wzajemnych odwiedzin uczniów szkół partnerskich lub zaprzyjaźnionych organizacji ZHP i Komsomołu. Przykładem tego typu działań może być wyjazd (3 czerwca 1962 r.) 50-osobowej grupy harcerzy z Olsztyna do Bagrationowska⁷⁶. Już na granicy

⁷² APO, 1141/1922, Informacja o współpracy woj. olsztyńskiego z obwodem kaliningradzkim w latach 1986–1987–1988 do końca października 1988 r., s. 275–279.

⁷³ APO, 1141/2195, Informacja o wymianie przygranicznej woj. olsztyńskiego z obwodem kaliningradzkim [w latach 1956–1961], Olsztyn 4 października 1961 r., s. 21–38.

⁷⁴ APO, 1141/1922, Informacja o współpracy woj. olsztyńskiego z obwodem kaliningradzkim w latach 1986–1987, Olsztyn styczeń 1988 r., s. 262–272.

⁷⁵ APO, 1141/2205, Informacja o współpracy RW FSZMP Olsztyn z Komsomołem obwodu kaliningradzkiego w roku 1973, s. 70–76.

⁷⁶ APO, 1141/2196, Notatka ze spotkania harcerzy z Olsztyna z pionierami Kaliningradu w dniu 3 czerwca [1962 r.] w Bagrationowsku, Olsztyn 4 czerwca 1962 r., s. 82–83.

powitała ich ponad stuosobowa delegacja sowiecka oraz wojskowa orkiestra. Przez cały dzień dzieci bawiły się przy występach estradowych i – jak relacjonował opiekun grupy – były niezmiernie zadowolone z *tych kilku godzin [spędzonych] z dziećmi radzieckimi*. Przy pożegnaniu nastąpiła powszechna wymiana adresów połączona z przyrzeczeniami *utrzymywania wzajemnych więzi korespondencyjnych, [co] przyczyni się do zacieśnienia przyjaźni między dziećmi radzieckimi i polskimi*. Na poziomie KW PZPR Olsztyn tego typu kontakty uznano za jedną z najefektywniejszych form współdziałania i wnioskowano nieustannie o ich poszerzenie⁷⁷.

Udział młodych ludzi w kontaktach przygranicznych nie ograniczał się do formuły rekreacyjno-festynowej. Najpóźniej od 1961 r.⁷⁸ prowadzono również wymianę brygad pracowniczych, organizowaną głównie w ramach OHP (ale też np. jako wymianę grup pracowniczych pomiędzy partnerskimi zakładami pracy) – współpraca na tym polu nabrała cech regularnych z początkiem lat 70.⁷⁹ Na ogół jednorazowo uczestniczyło w nich 35–50 osób, rekrutowanych głównie pośród studentów ART, WSN⁸⁰ oraz np. uczniów techników budowlanych w Bartoszczycach i Olsztynie. W 1973 r. hufiec OHP trwał nieco ponad miesiąc – młodzież zakwaterowana w jednej ze szkół Swietłogorska pracowała przy budowie miejscowego sanatorium, wykonując m.in.: szlichtę betonową, stropy fundamentowe i ich ocieplenie. Uczestnicy hufca zarobili wówczas średnio po 130 rubli. Pobyt w obwodzie urozmaicono wycieczkami do Bursztynowego Kombinatoru, Bazy Rybołówstwa w Pioniersku, Kaliningradu i Rygi. Zadbano też o kontakt z młodzieżą sowiecką oraz spotkanie z I sekretarzem Komsomołu w Swietłogorsku Lubą Bulcewą. W tym samym czasie komsomolcy z Kaliningradu pracowali w Olsztynie, zarabiając po 4300 zł na osobę⁸¹. W 1975 r. młodzi Polacy budowali w obwodzie garaże i nowy szpital, a sowieccy junacy wznosili osiedle XX-lecia w Olsztynie. Pierwsi zarobili po 70 rubli, drudzy – po ok. 4700 zł na głowę⁸². Wymiana tego typu trwała i rozwijała się w całej dekadzie lat 70.; sowiecka młodzież pomagała np. budować olsztyński stadion „Stomilu”⁸³.

⁷⁷ APO, 1141/3346, Wnioski wynikające z dotychczasowej współpracy z obwodem kaliningradzkim, Olsztyn, 4 stycznia 1985 r., s. 264–266.

⁷⁸ APO 1141/2195, Informacja o ilości i charakterze delegacji wymienionych między obwodem kaliningradzkim i woj. olsztyńskim za 1961 r. i do 25 lutego 1962 r. Olsztyn 26 lutego 1962 r., s. 1–5.

⁷⁹ APO, 1141/2206, Informacja o przebiegu współpracy woj. olsztyńskiego z obw. kaliningradzkim oraz okręgiem Somogy w latach 1972–1974. Materiał na posiedzenie egzekutywy KW PZPR, Olsztyn grudzień 1974 r., s. 16–25; patrz też np.: „Gazeta Olsztyńska” z 16 lipca 1980 r.

⁸⁰ ART – Akademia Rolniczo-Techniczna w Olsztynie; WSN – Wyższa Szkoła Nauczycielska w Olsztynie.

⁸¹ APO, 1141/2205, Informacja o współpracy RW FSZMP Olsztyn z Komsomołem obwodu kaliningradzkiego w roku 1973, s. 70–76.

⁸² APO, 1141/2207, Informacja o współpracy RW FSZMP Olsztyn z Komsomołem obwodu kaliningradzkiego [w 1975 r.], s. 72–74.

⁸³ M.T. Korejwo, Dożynki Centralne Olsztyn’78, przygotowania do uroczystości centralnych, „Komunikaty Warmińsko-Mazurskie”, 2007, nr 1.

Po przerwie we wzajemnych kontaktach, wynikającej z polskiego kryzysu lat 80/81, wrócono do sprawdzonej formuły: w 1987 r. polska młodzież (50 osób) pod patronatem ZSMP uczestniczyła np. w wymianie dziesięcioosobowych brygad produkcyjnych *w ramach wart produkcyjnych dla uczczenia rocznicy Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej*⁸⁴. W tym samym roku kontakty z Komsomołem odnowiły OHP. Po raz pierwszy dokonano także wymiany 30-osobowych grup uczniów starszych klas szkół średnich *w celu podjęcia pracy w młodzieżowych hufcach pracy i wypoczynku*. W 1988 r. zadanie to zrealizowano w oparciu o młodzież starszoharcerską⁸⁵.

Jeszcze inną formułę integracyjną stanowiły tzw. autobusy przyjaźni. Nazywano tak krótkie, 2–3 dniowe wycieczki, które po stronie polskiej organizowało TPPR, a po stronie sowieckiej – TPRP⁸⁶. Udział w owych wyprawach uważany był za rodzaj nagrody za działalność na rzecz obu Towarzystw i przyświecającej im idei zbliżenia narodów sąsiadujących. Rekrutację do „autobusów” przeprowadzano bowiem pośród członków wyróżniających się kół organizacji młodzieżowych i społecznych⁸⁷, ale również np. pośród laureatów olimpiad i konkursów języka rosyjskiego i piosenki radzieckiej. W 1972 r. zorganizowano po pięć takich wycieczek z każdej strony granicy, a uczestniczyło w nich w sumie 350 osób⁸⁸. Następnie jednak (przynajmniej w latach 1973–1975) nastąpiła przerwa w tego typu kontaktach⁸⁹, co po stronie polskiej uznano za poważną szkodę w dziele budowania przyjaźni polsko-sowieckiej. O powrót „autobusów przyjaźni” usilnie *upominał się aktyw partyjny i społeczny*, ale nie tylko o to chodziło. Wyprawy te organizowano głównie z myślą o dzieciach i młodzieży, a – jak podkreślano – *najbardziej zapada w pamięć to, co przeżyło się w dzieciństwie*, uczestniczy podobnych eskapad *z rozrzewnieniem wspominają wspólne zabawy [...] z radzieckimi kolegami*. Starano się więc nakłonić towarzyszy z Kaliningradu do odtworzenia formuły, ale napotymano u nich na opór, wynikający z niezbyt zrozumiałych uzależnień finansowych⁹⁰. Odrodzone w latach 80. „autobusy przyjaźni” (oraz „pociągi przyjaźni”)⁹¹ wkrótce przerodziły się w normalny obrót turystyczny, a nawet turystyczno-handlowy. Ich organizowaniem zajmowały się bowiem

⁸⁴ APO, 1141/1922, Informacja o współpracy woj. olsztyńskiego z obwodem kaliningradzkim w latach 1986-1987, Olsztyn styczeń 1988, s. 262–272.

⁸⁵ Ibidem, s. 275–279.

⁸⁶ TPRP – Towarzystwo Przyjaźni Radziecko-Polskiej.

⁸⁷ Ibidem, [30-lecie współpracy Olsztyn – Kaliningrad, 1986 r.], Olsztyn 1986 r., s. 173–202.

⁸⁸ APO, 1141/2206, Informacja w przebiegu współpracy woj. olsztyńskiego z obwodem kaliningradzkim oraz okresem Somogy [Węgry] w latach 1972–1974. Materiał na posiedzenie egzekutywy KW PZPR Olsztyn, s. 16–28.

⁸⁹ APO, 1141/2207, Zestawienie statystyczne wymiany osobowej z ZSRR między woj. olsztyńskim a obwodem kaliningradzkim w latach 1974–1975, s. 39–41.

⁹⁰ APO, 1141/2206, Notatka ze spotkania granicznego Olsztyn – Kaliningrad w dniu 10 września 1973, s. 39–44.

⁹¹ APO, 1141/1922, Dane statystyczne obrazujące realizację uzgodnionych z partnerem [sowieckim] porozumień w latach 1986-1987, s. 297–314.

wyspecjalizowane przedsiębiorstwa, takie jak „Harctur”, „Mazur-Tourist” i „Juventur”⁹². Wbrew oczywistym trendom, olsztyński KW starał się zachować ideologiczną otoczkę tego typu wypraw: nalegano na biura podróży, aby rekrutowały wyjeżdżających jedynie spośród wskazanych organizacji, sprzeciwiano się też wyjazdom jednodniowym, *gdyż trudno w nich doszukać się celu poznawczego, jaki powinien przyświecać tego typu imprezom*⁹³.

Odrębny rozdział w dziejach kontaktów pomiędzy obwodem kaliningradzkim a woj. olsztyńskim stanowią spotkania sportowe. Starannie pielęgnowane, realizowane od samego zarania usystematyzowanej współpracy regionów, obejmowały szereg dyscyplin. W 1959 r. były to piłka nożna, siatkowa i koszykowa oraz żeglarstwo⁹⁴. Później do rywalizacji dołączyli m.in. tenisiści, bokserzy, lekkoatleci, ciężarowcy, kolarze i konni jeźdźcy. Charakterystyczne jest szczególnie wyczulenienie na reakcje widzów obserwujących zawody. W sprawozdaniach z pobytu – a były one obowiązkiem każdego wyjeżdżającego za granicę – odnaleźć można bez trudu zapewnienia o *serdecznej* postawie gospodarzy, *gorących* powitaniach i, ogólnie – entuzjazmie mieszkańców obwodu wobec przybyszy z Polski. Podobnie miało być w kraju: *Dowodami serdeczności ze strony ludności olsztyńskiej są takie zjawiska jak [...] doping zawodników radzieckich w spotkaniach sportowych, co np. miało miejsce w ostatnim spotkaniu w piłce siatkowej. Publiczność serdecznie dopingowała lepszych zawodników radzieckich*⁹⁵. Zapewniano, że wszelkie zmagania sportowe z udziałem zawodników sowieckich *ściągają z reguły na boiska poważną ilość widzów, którzy gorąco i obiektywnie oklaskują wyniki sportowe obu stron*⁹⁶. Podobnie miało być w przypadku rozgrywek po drugiej stronie granicy: w relacji z jednego z meczów tenisowych (1960 r.) można np. przeczytać zapewnienia o bezstronności publiczności kaliningradzkiej, której serca podbił polski junior Dachniewski. Niekiedy jednak zdarzały się zastrzeżenia do kaliningradzkich gospodarzy, zawsze jednak wyrażane bardzo oględnie: *odnośnie sędziowania stwierdzić należy, że system sędziowania w Kaliningradzie odbiega nieco w interpretacji przepisów międzynarodowych od interpretacji tychże u nas i to nie tylko w Olsztynie, ale i całej Polsce. Wytworzyło to wśród niektórych zawodników mniemanie o niezbyt obiektywnym sędziowaniu*⁹⁷. W innym przypadku uczestnik ekipy tenisowej zauważył, że piłki stosowane w ZSRS zdecydowanie odbiegają od standardów znanych w całej reszcie świata, podobnie zresztą było z nawierzchnią kaliningradzkich kor-

⁹² Ibidem, Pismo Wydziału Polityczno-Organizacyjnego KW PZPR Olsztyn do I sekretarza T. Jelskiego, Olsztyn 22 marca 1988 r., s. 315–316.

⁹³ Ibidem.

⁹⁴ APO, 1141/2193, Plan kontaktów sportowych przygranicznych z Kaliningradem [na 1959 r.], s. 16.

⁹⁵ Ibidem, Notatka o wymianie przygranicznej delegacji i poszczególnych grup z obwodem kaliningradzkim [w 1959 r.], Olsztyn 13 marca 1959 r., s. 19–21.

⁹⁶ Ibidem, Informacja o kontaktach sportowych w 1959 r., s. 35–39.

⁹⁷ APO, 1141/2194, Notatka z pobytu ekipy sportowej w piłce siatkowej w Kaliningradzie w dniach 27–28 lutego 1960 r., s. 89–90.

tów. Budujące jest, że w sprawozdaniach działaczy z Olsztyna przebija wyraźna troska o wyniki sportowe. Czuli się oni np. w obowiązku tłumaczyć z porażek (jak w przypadku zawodów tenisowych w 1960 r., kiedy Rosjanie zmusili polskich organizatorów do dopuszczenia niezgłoszonej wcześniej zawodniczki⁹⁸) albo podejmować nadzwyczajne wysiłki, kiedy uzyskiwane wyniki nie były zadowalające. Tak było np. w przypadku piłki nożnej – kiedy drużyny z Warmii i Mazur doznały szeregu kompromitujących porażek⁹⁹, działacze sportowi, nie chcąc narażać się na kolejne niemiłe niespodzianki, postanowili czasowo wyłączyć ową dyscyplinę z planu wymiany¹⁰⁰. Naciski Rosjan musiały jednak przeważyć i mecze znalazły się w agendzie; miejscowy związek sportowy zdobył się wówczas na charakterystyczny ruch taktyczny: do Kaliningradu pojechał teoretycznie zespół KS „Gwardii”, ale *zasilony zawodnikami KKS „Warmia” Olsztyn w ilości 7 zawodników*. Manewr się powiódł: Polacy wygrali 1:0.

Pamiętać należy, że kontakty między państwami pozostającymi w ustroju, w którym nie mieściła się możliwość swobodnego przekraczania granic, zawsze obarczone były całym szeregiem zasadniczych trudności. Dużym problemem był sam fakt szczelności granicy, którą istniejący, natężony ruch wymiany poważnie naruszał. Budziło to żywy niepokój służb ochrony granic – alarmowały one, że oba istniejące w województwie przejścia międzypaństwowe (Bezledy, Gronowo), przeznaczone zostały wyłącznie dla osób przemieszczających się *w ściśle określonym celu*. Obowiązujące prawo wykluczało w tym przypadku ruch masowy; co więcej, oba punkty graniczne pozbawione były podstawowego wyposażenia, niezbędnego do obsługi takiego ruchu. Fakty potwierdzały podobne opinie; jedno z nadgranicznych spotkań na szczeblu regionalnych władz partyjnych trzeba było przenieść do budynków PGR Bezledy, *bo w domu granicznym było zimno, nie było prądu ani gazu*¹⁰¹. W pewnym momencie pogranicznicy oznajmili wprost, że będą blokować przejazdy grupowe¹⁰². M.in. z tych względów wymiana osobowa pomiędzy Kaliningradem a Olsztynem w sensie ilościowym nigdy nie była znacząca. W pierwszej pięcioletce (1956–1960) granicę przekroczyło w sumie 2000 osób (1008 ze strony polskiej i 981 ze strony sowieckiej)¹⁰³. W latach 70. wymiana nie

⁹⁸ Ibidem, Sprawozdanie z kontaktów przygranicznych Kaliningrad – Olsztyn w 1960 r., s. 100–102.

⁹⁹ Potwierdzają to zachowane wyniki spotkań piłkarskich z 1959 r., Polacy przegrali wszystkie mecze, czasem bardzo dotkliwie. Spotkania w Kaliningradzie 4 i 5 lipiec: Olsztyn – Sowieck 1:3; Olsztyn – Kaliningrad 1:5. Mecze w Olsztynie z 21 lipca: Olsztyn – Kaliningrad 0:4.

¹⁰⁰ APO 1141/2194, Notatka z pobytu ekipy sportowej w piłce koszykowej w Kaliningradzie w dniach 13–14 lutego 1960 r., s. 85–87.

¹⁰¹ APO, 1141/1922, Notatka ze spotkania granicznego z dnia 12 lutego 1988 r. [w Bezledach], Olsztyn, 15 lutego 1988 r., s. 283–284.

¹⁰² Ibidem, [Pismo niezidentyfikowanej jednostki WOP] do Kierownika Wydziału Społeczno-Administracyjnego KW PZPR w Olsztynie, [1988 r.], s. 273–274.

¹⁰³ APO, 1141/2195, Notatka o wymianie przygranicznej woj. olsztyńskiego z obwodem kaliningradzkim, Olsztyn 4 października 1961 r., s. 21–38. Liczby osób przekraczających granicę

przekraczała liczby 400 osób rocznie z każdej strony¹⁰⁴. W latach 1986–1987 objęto nią w sumie niespełna 1800 osób ze strony polskiej i tyle samo ze strony sowieckiej. Poważny wzrost nastąpił dopiero w 1988 r., kiedy w ciągu tylko dziesięciu miesięcy do obwodu wyjechało 4671 Polaków, a przyjechało z niego 5244 osób¹⁰⁵.

Wydaje się, że wyjazdy do obwodu kaliningradzkiego cieszyły się autentyczną popularnością i stanowiły przedmiot pożądanego. Nieustannie zapewniała o tym zarówno regionalna instancja partyjna, jak i władze poszczególnych zakładów pracy, organizacji czy instytucji, które w wymianie uczestniczyły: *jedyną podstawową trudnością jaką przy programowaniu współpracy napotykaną jest dysproporcja pomiędzy ilością spontanicznych nacisków społecznych na rozszerzenie zasięgu i form współpracy a możliwością ich realizacji. Wytworzyła się sytuacja, w której wyjazd na teren obwodu kaliningradzkiego traktowany jest nie tylko w kontekście uzasadnionych potrzeb i celowości społeczno-gospodarczych, ale przyjmowany jest jako wyróżnienie za dobrą pracę*¹⁰⁶. Z roku na rok przybywało chętnych do włączenia się do programu wymiany, regularnie wnioskowano na różnych szczeblach o powiększenie kontyngentu osób nią objętych. Inicjatywa wyraźnie leżała tu po stronie polskiej – brak wprawdzie jednoznacznych dowodów na to, że władze sowieckie blokowały poszerzenie wymiany, nie brakuje natomiast poszlak, że tak właśnie było.

Pomimo że deklarowanym celem współpracy było *rozwijanie przyjaźni polsko-radzieckiej, wzajemna wymiana doświadczeń i informacji w zakresie podstawowych problemów gospodarczych, pracy wewnątrzpartyjnej, kultury, oświaty i innych dziedzin życia społecznego*¹⁰⁷, niektórzy uczestnicy wymiany rozumieli go inaczej, przysparzając tym problemów władzom partyjnym. Na linii Olsztyn–Kaliningrad kwitł handel, drobny, ale traktowany niezwykle poważnie. Np. w 1962 r. WOP-iści z Kętrzyna donosili, że uczestnicy kilku różnych delegacji wśród przedmiotów osobistego użytku wywozili m.in. dwa obrazy, kryształ, po kilka litrów czystego spirytusu (na głowę) oraz 4 do 5

potrafią różnić się zasadniczo w zależności od źródła, np. wg anonimowej notatki z końca 1960 r., w latach 1957–1960 uprawnienie do przekroczenia granicy polsko – sowieckiej w woj. olsztyńskim otrzymało 780 osób (*łącznie z kierowcami*), patrz: APO, 1141/2194, Wykaz osób, które otrzymały zezwolenie na przekroczenie granicy do Kaliningradu lata 1957–1960, s. 65–67.

¹⁰⁴ W 1972 r. wymiana objęła po 396 osób z każdej strony; w 1973 r. po 324 osób; w 1974 r. po 295 osób; w 1975 r. 368 osób ze strony polskiej i 365 osób ze strony sowieckiej, patrz: APO, 1141/2206, Zestawienie statystyczne wymiany osobowej z ZSRR między woj. olsztyńskim a obwodem kaliningradzkim za lata 1972–1974, s. 26–28; APO, 1141/2207, Zestawienie statystyczne wymiany osobowej z ZSRR między woj. olsztyńskim a obwodem kaliningradzkim w latach 1974–1975, s. 39–41.

¹⁰⁵ APO, 1141/1922, Informacja o współpracy woj. olsztyńskiego z obwodem kaliningradzkim w latach 1986 – do końca października 1988 r., [Olsztyn, 1988 r.], s. 275–279.

¹⁰⁶ APO, 1141/2205, Sprawozdanie z międzywojewódzkiej współpracy partyjnej z krajami socjalistycznymi w latach 1972–73 realizowanej przez KW PZPR w Olsztynie, s. 15–28.

¹⁰⁷ APO, 1141/2207, Plan współpracy i wymiany doświadczeń między woj. olsztyńskim a obwodem kaliningradzkim na 1975 r., s. 1–5.

damskich swetrów, pomimo iż byli mężczyznami¹⁰⁸. Z zachowanej dokumentacji wnioskować można, że problem był znany, a w sposób szczególny dotyczył środowiska sportowego. Już w 1959 r. działacze poszczególnych dyscyplin zapewniali, że *zostało wyeliminowane tak zwane zjawisko handlowania*¹⁰⁹ i notowano wyłącznie indywidualną wymianę sprzętu sportowego. Niewątpliwie odpowiednie władze uczuły na te sprawy „kierownictwa” poszczególnych delegacji: szef ekipy olsztyńskich siatkarzy, którzy odwiedzili Kaliningrad w lutym 1960 r., pisał np.: *pojedynczy członkowie naszej ekipy pomimo zakazu kierownictwa, odpraw i narad, potrafili zakupić w celach handlowych pewne ilości pieprzu i przewieźli go przez granicę do Polski*¹¹⁰. Przeprowadzono prawdziwe dochodzenie pośród uczestników wyprawy, z którego wynikało, że pieniądze na zakup *tegoż pieprzu* sportowcy pozyskali ze sprzedaży *artykułów mających zbyt w Kaliningradzie*. Chodziło o bluzki i swetry, ale więcej szczegółów nie udało się wówczas uzyskać: *Powyższe transakcje zostały przeprowadzone w sposób nieznanymi i były zaskoczeniem dla kierownictwa ekipy. Czas pobytu w Kaliningradzie był tak rozłożony, że na dokonywanie zakupów za otrzymane 50 rubli kieszonkowego przeznaczono zaledwie niecałą godzinę*. Upływ czasu niewiele zmienił w tym zakresie, zmieniał się co najwyżej asortyment nielegalnej wymiany: w 1988 r. z ZSRS przywożono kolorowe telewizory¹¹¹.

Wymiana międzynarodowa, również ta na szczeblach regionalnym i lokalnym, podlegała drobiazgowym regulacjom, konstruowanym na poziomie KC PZPR. Ich litera rzuca poniekąd światło na sposób realizacji owej wymiany, a także na nieodmiennie związane z tym problemy. Duża dawka zapisów normatywnych związana była z kosztami wyjazdów oraz podejmowania zagranicznych delegacji. Zastanawiający jest nacisk kładziony na minimalizację wydatków, pociągający zresztą za sobą dość drobiazgową sprawozdawczość. Dzięki jej istnieniu możemy dzisiaj konstatować, że np. koszt trzydniowego pobytu ambasadora ZSRS Aristowa w Olsztynie (29 czerwca – 1 lipca 1962 r.) wynosił 10 342,05 zł (bez czterech butelek koniaku, które rozliczono odrębnie) oraz że menu kolacji (w restauracji „Nowoczesna”) zawierało m.in. cielęcinę na zimno w galarecie, karpia faszerowanego oraz litr wódki „eksportowej”¹¹².

Pierwsze regulacje dot. ww. zakresu pojawiły się w 1962 r.¹¹³ i nade wszystko zawierały ostrą przyganę praktyk, w ramach których przybywają-

¹⁰⁸ APO, 1141/2196, Pismo Kętrzyńskiego Oddziału Wojsk Ochrony Pogranicza do I sekretarza KW PZPR w Olsztynie (poufne), Kętrzyn 21 kwietnia 1962 r., s. 63–65.

¹⁰⁹ APO, 1141/2193, Informacja o kontaktach sportowych w 1959 r., s. 35–39.

¹¹⁰ APO, 1141/2194, Notatka z pobytu ekipy sportowej w piłce siatkowej w Kaliningradzie w dniach 27–28 lutego 1960 r., s. 89–90.

¹¹¹ APO, 1141/1922, [Pismo niezidentyfikowanej jednostki WOP] do Kierownika Wydziału Społeczno-Administracyjnego KW PZPR w Olsztynie, [1988 r.], s. 273–274.

¹¹² APO, 1141/2196, Jadłospis w związku z pobylem ambasadora ZSRR w woj. olsztyńskim, Olsztyn 27 lipca 1962 r., s. 222–225.

¹¹³ Ibidem, Pismo Wydziału Ogólnego KC PZPR do I sekretarza KW PZPR w Olsztynie, Warszawa 5 czerwca 1962 r., s. 5–7.

cym delegacjom urzędowało się *przyjęcia*, czy *bankiety*. Zalecano w zasadzie unikać używania alkoholu, zwłaszcza podczas spotkań mających miejsce w siedzibach komitetów PZPR; wódka dopuszczalna była wyłącznie przy posiłkach pożegnalnych i powitalnych, i to wyłącznie w *skromnych rozmiarach*. Charakterystyczne, że identyczne zapisy znalazły się w regulacji o równo dwadzieścia lat późniejszej¹¹⁴.

Zasadą było, że koszty pobytu delegacji zagranicznych ponosili wyłącznie gospodarze (tj. komitety wojewódzkie PZPR), a należały do nich nie tylko noclegi, wyżywienie, czy np. opłaty za wejście do teatrów, muzeów, itp., ale również np. wypłacane gościom kieszonkowe. W 1962 r. wynosiło ono 200–300 zł, w 1982 r. 1000–1500 zł¹¹⁵ dla każdego z członków delegacji. Zalecano aby – w miarę możliwości – żywić przybyszy w komitetowych stołówkach, a noclegi organizować w partyjnych pokojach gościnnych. Dopiero wobec braku tych ostatnich dopuszczano korzystanie z hoteli, ale – jak precyzyjnie zaznaczano – „jedynki” należały się wyłącznie kierownikom przybywających grup.

*

Kontakty międzynarodowe realizowane przez władze regionalne bez udziału czynnika centralnego nie były po roku 1956 r. niczym nadzwyczajnym. Charakterystyczne jednak, że dotyczyły one praktycznie wyłącznie państw obozu socjalistycznego. W poszczególnych przypadkach przeradzały się one w planowaną, obejmującą wiele obszarów wymianę. Tak było np. z węgierskim okręgiem Somogy, z którym olsztyńskie województwo zawiązało współpracę w 1972 r.¹¹⁶ Jednak rozmiar współpracy, jaki łączył Olsztyn z Kaliningradem zdecydowanie wyróżniał się spośród innych tego typ działań.

Czynnikiem decydującym o charakterze, zakresie i stopniu realizowanych kontaktów były instancje partyjne: KO KPZR Kaliningrad i KW PZPR Olsztyn. Niezależnie od podmiotu i przedmiotu dokonywanej wymiany, aparaty partyjne sprawowały nad nią stały nadzór i przeprowadzały jej kontrolę; odpowiadały za efekty współpracy, wyznaczały jej kierunki, dokonywały jej oceny.

Wymiana ściśle partyjna stanowiła zasadniczy nurt nawiązywanych kontaktów w całym, ponad 30. letnim opisywanym tu okresie. W jego ramach mieściły się zarówno wizyty okolicznościowe, odświeżne, jak i liczne delegacje o charakterze roboczym. Kilka lat po zadzierzgnięciu kontaktów na poziomie stolic regionów, łączność nawiązały również instancje partyjne na szczeblu lokalnym. Bazując na tej sieci porozumień, rozszerzano stopniowo zakres

¹¹⁴ APO, 1141/1922, Zasady wyjazdowe – wyjazdy za granicę grup roboczych i lektorów KW. Przyjmowanie przedstawicieli bratnich partii przez KW, Warszawa sierpień 1982 r., s. 251–253.

¹¹⁵ W 1962 r. papierosy „Sport” kosztowały 3 zł, a butelka piwa – 2,40 zł. W 1982 r. kwoty te odpowiadały cenie 2 szpadli lub 6 piw.

¹¹⁶ APO, 1141/2206, Informacja w przebiegu współpracy woj. olsztyńskiego z obwodem kaliningradzkim oraz okręgiem Somogy w latach 1972–1974, Olsztyn, grudzień 1974 r., s. 16–25.

współpracy angażując w nią zakłady pracy, jednostki administracji państwowej, placówki oświatowe i naukowe, organizacje społeczne, kluby sportowe. Tworzyły się więzy o charakterze partnerstw branżowych, resortowych, śródowiskowych. Na uwagę zasługuje również tendencja do umasowienia relacji transgranicznych, objęcia nią mieszkańców sąsiadujących ze sobą ziem. Bez precedensu w skali kraju pozostawała wymiana handlowa pomiędzy obwodem kaliningradzkim a województwem olsztyńskim.

W realiach ustrojowych PRL i ZSRS zawiązana współpraca stanowiła swoisty paradoks. Była bowiem czynnikiem łamiącym doktrynę zasadniczą, nakazującą izolowanie społeczeństw państw wchodzących w skład bloku wschodniego.

SUMMARY

Between 1956 and 1989, the Polish city of Olsztyn had a special bond with the capital city of the Kaliningrad Oblast. The authorities of this trans-border region established direct cooperation without the involvement of their central governments. The fate, form and significance of this cooperation effort were largely decided by regional branches of Polish and Soviet political parties.

Initially, local cooperation consisted mostly of official visits by the representatives of both parties who attended national holidays and anniversary celebrations. Several years later, cooperation was extended to state and regional institutions, industrial plants, schools, universities and community associations.

The exchange campaign was expanded to include smaller towns. Several towns in the Olsztyn voivodeship established partnerships with towns in the Kaliningrad Oblast. The exchange scheme included official visits as well as professional visits that were dedicated to specific issues and involved experts from various fields, including farmers, scientists, teachers and doctors. Very few areas of life were exempt from cooperation programs. Youth exchange schemes were particularly important. They involved regular meetings along the Polish-Soviet border held in the form of festivals and political events.

Trade contacts were a separate aspect of the cooperation scheme. They were based on barter exchange and had no precedent in the history of both countries.

